

Lonerganova epistemologija u analitičkom kontekstu

Dalibor Renić*

Sažetak

U ovom se radu analiziraju elementi teorije znanja Bernarda Lonergana u svrhu njezine rekonstrukcije i kontekstualizacije u terminima suvremene analitičke epistemologije. Lonerganov model epistemičkog opravdanja kao funkcije reflektivnog dohvaćanja faktički bezuvjetnoga u središte opravdanja postavlja ulogu autentičnog subjekta, pri čemu se autentičnost definira odnosom epistemičke odgovornosti i samotranscendencije s obzirom na čistu težnju za znanjem, odnosno na njoj inherentnu normativnost. Taj subjektivni pol opravdanja ujedno je i osnova za dohvaćanje objektivnoga pola, tj. pouzdanosti spoznajnih operacija u jamčenju istinitosti stečenih vjerovanja, preko transcendentalnog pojma bitka koji se težnjom za znanjem dohvaća kao heuristički limit. Lonergan tako preko subjektivnih vrlinskih dispozicija povezuje uspješnost spoznaje i individualnu zaslugu pri stjecanju znanja, pa ovaj članak ističe da je najbolje njegovu epistemologiju interpretirati kao oblik vrlinske epistemologije, i to one responsabilističkog usmjerenja. Ključne riječi: Bernard Lonergan, vrlinska epistemologija, intelektualne vrline, epistemička odgovornost, transcendentalna metoda

Uvod

Teorija spoznaje (u smislu teorije kognitivnosti) kanadskog filozofa Bernarda Lonergana (1904–1984) pronašla je primjenu u brojnim disciplinama. Nešto je više ograničen utjecaj njegove metafizike, uglavnom na području same discipline. Čini se da je ponešto izolirana u lonerganovskim krugovima, čak i s obzirom na samu disciplinu, ostala njegova epistemologija (u smislu teorije znanja). U ovom istraživanju kanim rekonstruirati Lonerganovu epistemologiju u kontekstu suvremenih pozicija unutar analitičke epistemologije, prije svega s obzirom na uvjete znanja.

Prvi korak istraživanja bit će terminološko pojašnjenje Lonerganovih epistemoloških pojmova. Slijedi rekonstrukcija njegova modela epistemičkog opravda-

* Dr. sc. Dalibor Renić, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb. Adresa: Jordanovac 110, p. p. 169, 10 001 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: drenic@ffdi.hr

nja. Kažem »rekonstrukcija modela« jer valja uzeti u obzir povijesni razmak između njegovih glavnih djela i napretka koji je ostvaren u epistemološkoj konceptualnoj analizi u zadnjih pedesetak godina, koliko traju postgettierovske rasprave o problemu definicije znanja. Lonergan, istina, nudi vlastitu pojmovnu analizu uvjeta znanja, ali njezina formulacija u pravilu nije bliska današnjem čitatelju.

Konačno, pokušat ću klasificirati Lonerganovu epistemologiju u glavne kategorije teorije znanja. Istaknut ću da je ona najbliža suvremenoj vrlinskoj epistemologiji ili epistemologiji intelektualnih vrlina, osobito onoj responsabilističkog usmjerenja, te da s dotičnom može dijeliti slične strategije objašnjenja i obrane.¹ Kao specifičan doprinos dotičnoj, pa i unaprijeđenje, ostaje Lonerganova transcendentalna metoda.

Najvažnija rana filozofska i teološka ostvarenja Lonergan je postigao na području tomističke tradicije (*Verbum*, 1946–1949).² Zatim je odlučio svoju viziju formulirati i razviti u perspektivi fenomenološke i egzistencijalističke analize. Rezultat su njegovi najutjecajniji spoznajno–filozofski prinosi u djelima *Uvid (Insight)* (1957) i *Metoda u teologiji (Method in Theology)* (1971).³ Lonergan je morao biti upoznat i s analitičkim pristupom filozofiji. Naime studirao je u okolici Oxforda, a *Insight* je bio recenziran u časopisu *Mind*.⁴ Unatoč tome, on se na analitičku filozofiju rijetko osvrće. U međuvremenu se analitički pristup pokazao izuzetno popularnim u filozofiji spoznaje i izvan engleskoga govornog područja. Samim tim je porasla i potreba kontekstualizacije Lonerganove epistemologije.

1. Rekonstrukcija teorije znanja

1.1 Epistemologija i transcendentalna metoda

U Lonerganovoj se uporabi termin »epistemologija« odnosi na njegovo tzv. drugo temeljno pitanje. Prvo temeljno pitanje je ono za spoznajnu teoriju: »Što činim kad spoznajem?« Treće je pitanje za metafiziku: »Što spoznajem kad to činim?« Drugo je pitanje za epistemologiju: »Zašto je to što činim znanje?«⁵ U ovom smislu, Lonerganova uporaba termina se podudara s analitičkom, koja ističe

1 Usp. J. Montmarquet, *Epistemic Virtue and Doxastic Responsibility*, Lanham, 1993; L. Zagzebski, *Virtues of the Mind: An Inquiry into the Nature of Virtue and the Ethical Foundations of Knowledge*, Cambridge, 1996; R. Roberts–W. J. Wood, *Intellectual Virtues: An Essay in Regulative Epistemology*, Oxford, 2007; E. Sosa, *A Virtue Epistemology: Apt Belief and Reflective Knowledge*, Volume I, Oxford, 2007; J. Greco, *Achieving Knowledge: A Virtue–Theoretic Account of Epistemic Normativity*, Cambridge, 2010.

2 Usp. B. Lonergan, *Verbum: Word and Idea in Aquinas*, CWL 2, Toronto, 1997 (odsad skraćeno *V*).

3 Usp. B. Lonergan, *Insight: A Study of Human Understanding*, CWL 3, Toronto, 1992; *Method in Theology*, London, 1972. Odsad citirano skraćeno kao *IN* i *MT*.

4 Usp. Miles, T. R., Review of *Insight: A Study of Human Understanding*, by Bernard Lonergan, *Mind* 70 (1961): 113–114.

5 Usp. B. Lonergan, »Theories of Inquiry: Responses to a Symposium«, in *Second Collection: Papers by Bernard J. F. Lonergan*, London, 1974, 37; *MT* 25, 83, 261, 316.

pitanje uvjeta znanja. Međutim, češće i konzistentnije se termini »epistemologija« i »epistemički« kod njega odnose na pitanje opravdanja metafizičkog realizma (problem transcencije ili kantovski problem),⁶ što je po današnjim standardima dosta uža tema. U ovom će se istraživanju izraz »Lonerganova epistemologija« odnositi na uvjete znanja, a ne na pitanje metafizičkog realizma.

Premda se jedno od najvažnijih Lonerganovih djela naziva *Metoda u teologiji*, naslov nas ne bi trebao zavarati. Metoda o kojoj govori nije ograničena na teologiju. On svoju metodu naziva transcendentnom ili pak »poopćenom empirijskom metodom« te joj primjenu vidi u svim disciplinama. Lonerganova transcendentalna metoda je »normativna shema susljednih i povezanih operacija koje daju kumulativne i progresivne rezultate« (MT 5). On inzistira da je metoda primjena spoznajnih funkcija, a ne skup pravila. Njegova je metoda transcendentalna, prvo, u smislu da je »prvotna normativna shema operacija iz koje se mogu izvesti pravila« (MT 6). Strukturu spoznaje upoznajemo kroz spoznajne operacije, ali sam dinamizam spoznaje prethodi operacijama, pa i iskustvu. On je a priori neiskustven. Ipak, Lonergan drži da imamo neizravnu pretpojmovnu osviještenost ovih struktura dok su aktivne u operacijama, i to nam omogućava da ih ekspliciramo i objektiviziramo a posteriori. Taj postupak naziva samousvajanjem (self-appropriation). Tu dolazi do izražaja njegova bliskost filozofskoj baštini J. Maréchala, koja se često naziva i transcendentalnim tomizmom.

Drugo, njegova je metoda transcendentalna jer se utemeljuje transcendentalnim argumentima. Odnosi se na procedure i principe koji se redovito i nužno reaffirmiraju pri svakoj ljudskoj spoznajnoj aktivnosti kao preduvjeti te aktivnosti, pa zato ne mogu biti konzistentno zanijekani.⁷ Nekako u isto doba i u analitičkoj filozofiji traje rasprava o transcendentalnim argumentima (P. Strawson, D. Davidson, B. Stroud). Nema znakova da je Lonergan bitno upućen u tu raspravu, ali dijeli slično shvaćanje transcendentalnih argumenata i uvjerenje u njihovu valjanost, iako transcendentalnoj metodi nalazi širu primjenu od analitičkih filozofa.

Treće, metoda je transcendentalna u smislu da nije ograničena na određeno područje istraživanja. Budući da je dinamizam ljudskog uma u podlozi svake spoznajne aktivnosti, »transcendentalno« znači univerzalno (usp. MT 14, 282). U toj točki nije teško uočiti vezu između Lonerganove ideje transcendentalne metode i epistemologije. Lonerganova transcendentalna metoda je, ukratko, ljudski spoznajni dinamizam ukoliko je normativan. To je način kako bi naša spoznaja trebala funkcionirati u svrhu postizanja najboljega mogućeg rezultata, a to je znanje. Kad transcendentalnu metodu objektiviziramo, imamo normativnu epistemologiju u

6 Usp. IN 278, 701; V 71; »Cognitive Structure«, *Collection*, CWL 4, Toronto, 1988, 211; *Understanding and Being: The Halifax Lectures on 'Insight'*, CWL 5, Toronto, 1990, 159 (odsad skraćeno UB).

7 Usp. F. Crowe, »Transcendental Deduction: A Lonerganian Meaning and Use«, *Method: Journal of Lonergan Studies* 2 (1984): 21–40; W. Rehg, »Lonergan's Performative Transcendental Argument Against Scepticism«, *Proceedings of the American Catholic Philosophical Association* 63 (1990): 257–268.

smislu teorije znanja i opravdanja. Dakle epistemologija i spoznajni aspekt transcendentne metode u Lonergana se gotovo mogu poistovjetiti. Zašto samo »gotovo«? Ograničenje se nalazi u dijelu »spoznajni aspekt«. Lonerganova transcendentna metoda obuhvaća cijelu intencionalnost, dok nas ovdje zanima prvenstveno kognitivni aspekt intencionalnosti, osobito njezina primjena u stjecanju kategorijalnoga znanja (prirodna znanost, zdravorazumske prosudbe).

1.2 Dinamika spoznajnog procesa

Lonerganov termin »znanje« (*knowledge, knowing*) nije jednoznačan. Nije ograničen na propozicijsko znanje (znanje da *p*), kao što je slučaj u suvremenoj analitičkoj epistemologiji. Često je sinonim terminima »spoznaja« i »spoznavanje«. Ponekad označava sveukupnost istinitih iskaza prema kojoj se napreduje kroz kumulativno samokorigirajuće istraživanje.⁸ Konačno, »znanje« nekad znači »ontološku perfekciju subjekta« koji zna (*UB* 159).

Analitička epistemologija u podlozi mentalnog stanja znanja prepoznaje veridičku propozicijsku dispoziciju nazvanu vjerovanje. Najčešći model vjerovanja je onaj reprezentacionalistički, koji vjerovanje smatra mentalnim prikazom ili *tokenom* propozicije, a sklon je tumačiti ga atomistički. To nije slučaj u Lonergana. Ondje je u podlozi znanja veridička propozicijska dispozicija ili čin koji se od davnina naziva sud. (Za sad ne bih ulazio u pitanje razlike mentalne dispozicije i čina.) Njegova se teorija suda bitno oslanja na njegov četverorazinski model spoznajnog dinamizma, po kojem je to mentalno stanje dosta složenije od tipičnih reprezentacionalističkih modela.

Lonerganova teorija spoznaje u glavnim crtama izgleda ovako: kao polazište svoje spoznajne teorije on uzima težnju za znanjem. Ona se u svojoj čistoj formi pojavljuje kao neograničena i nepristrana. Njezin izraz su pitanja, a ona se grupiraju u dva istaknuta: »Što je to?« (*Quid est?*) i »Je li to tako?« (*An sit?*). Prvo naziva pitanjem za inteligenciju, a drugo pitanjem za refleksiju. Kasnije će veću pozornost posvetiti i trećem pitanju: »Je li vrijedno?« To je pitanje za odgovornost ili slobodu. Iz toga Lonergan zaključuje da naš intencionalni dinamizam ima četiri razine.⁹ Prva je razina samog iskustva, o kojem možemo postavljati pitanja općenito, dok je iskustvo jednostavno dano kroz osjetila i svijest (vanjsko i unutarnje iskustvo). Druga je razina inteligencije, koja se aktivira pitanjem za inteligenciju, a kao odgovor daje uvid (čiji je psihološki izraz aha–efekt) te formulaciju uvida u pojmovima i mrežama pojmova (to su iskazi i teorije). Treća je razina refleksije, koja se aktivira pitanjem za refleksiju, a rezultat njezine operacije je sud. Četvrta je razina odgovornosti, a njezin cilj je odluka i djelovanje.

⁸ Usp. *IN* 302–303, 373, 374, 399; *UB* 153, 372, 383; *MT* 43.

⁹ Kasnije je uveo i petu razinu intencionalnosti: razinu neograničene ljubavi. Usp. Lonerganov intervju na Boston College Lonergan Workshop, 20. 06. 1977, <http://bernardlonergan.com/pdf/28870DTE070.pdf> (pristup 20. 06. 2011).

Lonergan smatra da se spoznajni dinamizam neprestano kreće među razinama u oba smjera te se napredak znanja ostvaruje kumulativno. Tako najprije pitamo iskustvenu datost što je to, zatim pokušavamo razumjeti i formulirati to razumijevanje u pojam i iskaz (propozicija). Iskazu postavljamo pitanje je li istinit. Tako dolazimo do suda. Ako nismo postigli potreban stupanj izvjesnosti, vraćamo se na pojmove i iskustvo. Kad postignemo traženi sud o činjenici, postavlja se pitanje našeg djelovanja s obzirom na tu činjenicu.

Budući da su usmjerene, razumijevanje, suđenje i vrednovanje su i normativno određene radnje. Lonergan smatra da je moguće razumjeti, suditi i odlučivati po određenim normama samo zato što su nam te norme transcendentalno zadane samim intencionalnim dinamizmom. Zadane su kao transcendentalni zahtjevi. On pronalazi po jedan zahtjev za svaku razinu: Budi pozoran! Budi inteligentan! Budi racionalan! Budi odgovoran! Ti zahtjevi su izraz temeljne težnje za znanjem (i dobrom, imajući na umu četvrtu razinu). Smjernice su zadane i kao regulacijski transcendentalni pojmovi (inteligibilnosti, bitka, vrijednosti), koji su uvjet mogućnosti razumijevanja i ispunjavanja zahtjeva.¹⁰

Važno je uočiti da za Lonergana epistemologija kao pitanje istinitosti i opravdanja počinje tek na trećoj razini. Mentalna dispozicija ili čin koji je u podlozi znanja je sud, a ne sama propozicija kao iskaz. Iskaz je za Lonergana tek kandidat za sud. Sud je tvrdnja (ne)istinitosti iskaza. No kad je uspješnim sudom postignuto znanje, u znanju ostaju uključeni predpropozicijski elementi ranijih razina jer su sastavni dio refleksije koja daje sud.

1.3 Samokorigirajući proces stjecanja znanja

Suvremena rasprava o suprotnosti između znanja i istinitog vjerovanja uglavnom se razvila pod utjecajem novovjekovne potrage za epistemičkom sigurnošću. Znakovita je u tom smislu Ayerova definicija da je znanje »pravo da budemo sigurni«. ¹¹ Recimo odmah da to nije Lonerganov pristup. Pojam znanja kao opravdanoga istinitog vjerovanja i, kao takvoga, suprotstavljenoga slučajno istinitom vjerovanju prisutan je u Lonerganovim djelima, ali on izbjegava postaviti problematiku u terminima sumnje i sigurnosti. Jasno odbacuje princip univerzalne sumnje kao polazišne točke (usp. *IN* 433–436; *PPK* 224). Više je zadivljen činjenicom da naše znanje može napredovati, nego uplašen mogućnošću pogreške (usp. *IN* 11, 370). Kritičan je s obzirom na mogućnost znanja, ali kritičnost za njega znači razlikovanje autentičnoga razvitka čiste težnje za znanjem od tendencija koje sprječavaju takav razvitak (usp. *IN* 6) kao prvo i drugo, razlikovanje načina funkcioniranja intencionalnosti na pojedinim razinama (usp. *IN* 278).¹²

10 Usp. *MT* 20, 53; *IN* 726. Ne bi bilo pogrešno reći da je zahtjev samo jedan, tj. poštivati zahtjeve čiste težnje za znanjem, smatra B. Cronin, *Value Ethics: A Lonergan Perspective*, Nairobi, 2006, 270.

11 A. J. Ayer, *Problem of Knowledge*, London, 1958, 34.

12 T. Tekippe drži da Lonergan ne postavlja pitanje o mogućnosti znanja, nego kako se ono stječe. Usp. T. Tekippe, *Bernard Lonergan's Insight: A Comprehensive Commentary*, Lanham, 2003, 15. Za

Na prvi pogled, Lonerganova pozicija s obzirom na mogućnost i granice znanja izgleda dvoznačna. Ponekad je prilično pesimističan spram naše sposobnosti postizanja znanja, dok je drugdje izuzetno optimističan. Negativan pristup se očituje npr. u ideji znanja kao idealne sveukupnosti svih istinitih sudova ili u razlikovanju između znanja (suda utemeljenog na evidenciji iz prve ruke) i vjerovanja (suda utemeljenog na svjedočanstvu). On piše — kontroverzno — da »razumnost vjerovanja ne čini isto znanjem« (IN 453) i da »ima izvanredno malo primjera immanentno nastalog znanja koje je potpuno neovisno o vjerovanju« (IN 728).

Nasuprot tome, Lonergan daleko češće govori o znanju kao činjenici. Neki od naših sudova su pravo znanje. Ne traži nesumnjivost i nepogrešivost kao uvjete za znanje i strogo je protiv »relativista« koji tvrde da nema ispravnih sudova (usp. IN 366–371). Kaže da, usprkos složenosti, njegov pojam objektivnosti može biti pojam objektivnosti koji pretpostavljamo i koristimo po zdravom razumu (usp. IN 408). Tvrdi da je znanje u sudovima samopotvrde spoznavatelja te o principima logike i metafizike čvršće nego znanje u znanosti i zdravorazumskim stavovima, ali ne kaže da ovi zadnji nisu znanje. Mnoge tvrdnje znanosti i zdravog razuma zaslužuju naslov znanja i činjeničnu izvjesnost (usp. IN 368; UB 124–125). Znanstvene generalizacije su vjerojatne, ali »istinski vjerojatne« (IN 328). Mogućnost znanja je dokazana činjenicom znanja (usp. IN 663).

Lonerganov način rješavanja spomenute dvoznačnosti sažet je u pojmu »samokorigirajući proces učenja«¹³. Taj pojam ujedno i najbolje ilustrira Lonerganov izbor istraživanja kao paradigmatičke spoznajne aktivnosti. Malo je stabilnosti u spoznajnom stanju koje nazivamo znanje. Znanje se neprestano stječe, akumulira, popravlja i povećava. Spoznajni proces je rekurzivan, samopopravljiv i kumulativan, i na makrorazini, i na mikrorazini. Na mikrorazini sudovi se postižu kroz refleksiju nad iskustvom i uvidima, zatim se potvrđuju povratkom na uvid i iskustvo, a proces se ponavlja dok se ne stekne »faktički bezuvjetno«. Na makrorazini skupljamo nove empirijske podatke, postavljamo pitanja o njima, i tako se množe uvidi. Uvidi se spajaju u pojmovne strukture i teorije (usp. IN 36–38; V 56–59). Novi podaci i novi uvidi unaprjeđuju ili ukidaju postojeće teorije. Nove nas teorije tjeraju da revidiramo prethodne uvide. Tako se čini da proces razumijevanja svijeta ide unedogled, a mreža pojmova i teorija postaje sve složenija.

Nameće se pitanje kako onda možemo išta znati ako će mnogi od naših uvida biti vjerojatno korigirani u budućnosti. Lonergan inzistira da samokorigirajući proces učenja razbija začarani krug neprestanih revizija (usp. IN 311). Siguran je da taj proces učenja stvarno donosi napredak u znanju i pouzdano se približava sveobuhvatnoj istini o svijetu. Budući da naši individualni ispravni sudovi doprinose sveobuhvatnom znanju, iako su djelomični, ipak su realan napredak znanja i zato su i sami znanje (usp. IN 301–303). Kad god su ispunjeni uvjeti za ispravan sud, imamo slučaj pravoga znanja. Uskoro ćemo vidjeti koji su to uvjeti.

Lonerganov odgovor na izazov da nije dovoljno kritičan usp. »Bernard Lonergan Responds«, *Foundations of Theology*, ed. P. McShane, Dublin, 1971, 230–231.

13 Usp. IN 197, 311–329 (*passim*), 735–739; MT 81, 159–160, 208–209.

Lonergan je svjestan naše novovjekovne obuzetosti skepticizmom, sumnjom i sigurnošću, ali pokušava pokazati da se kritičko pitanje ne mora poistovjetiti s pitanjem sigurnosti. Njegova epistemologija i metafizika mogu se razumjeti kao pokušaj pristupa modernom kritičkom problemu iz osvježene perspektive predmoderne metafizike identiteta između bitka i istine, s tim da se prihvaća obrat k subjektu i prekida sa starom znanstvenom slikom koja je u prirodi gledala nužne i uniformne zakone.¹⁴

1.4 Definicija znanja

Kako izgleda Lonerganova definicija znanja? Lonergan ne definira znanje u terminima vjerovanja, opravdanja i jamstva, na koje smo navikli, nego u terminima suda, reflektivnog razumijevanja i »faktički bezuvjetnoga« (*virtually unconditioned*).¹⁵ Prema tradicionalnoj definiciji, da bi posjedovao znanje, (1) subjekt mora vjerovati u iskaz, (2) mora imati opravdanje (ili sličnu potporu) za to vjerovanje i (3) iskaz mora biti istinit. U Lonerganovim terminima, da bi posjedovao znanje, subjekt (1) mora donijeti sud je li propozicija istinita ili lažna i (2) taj sud mora reflektivno razumjeti kao faktički bezuvjetan. Ako povežemo sud s vjerovanjem, a faktički bezuvjetno s opravdanjem, možemo reći da njegova definicija u glavnim crtama odgovara tradicionalnoj. Element (3) iz klasične definicije je implicitno sadržan u garanciji istinitosti koju pruža faktički bezuvjetno. Možemo reći da je znanje sud koji reflektivno shvaćamo kao istinit ili kojem možemo dati pristanak kao istinitom na temelju reflektivnog razumijevanja. Naravno, slučajno istiniti sudovi ne mogu biti idealan rezultat spoznajnih operacija (usp. *UB* 112, *IN* 304, *MT* 18). Kritička refleksija sadrži zahtjev dostatnog razloga. Uz istinitost, sud mora biti — Lonerganovom terminologijom — razuman, racionalan, objektivan, odgovoran, ispravan, a ne smije biti proizvoljan, pristran, nepromišljen, neodlučan.

Vratimo se na izraz »želja za znanjem« (*desire to know*). »Znanje« u toj sintagmi može značiti i stjecanje istinitih sudova (slučajno ili neslučajno), i reflektivno (i odgovorno) stjecanje istinitih sudova. Uvjeren sam da bi Lonergan dao prednost zadnjem tumačenju. Želja za znanjem je želja za posjedovanjem opravdanih istinitih sudova. Ponovno, razlika između suvremene i Lonerganove uporabe termina »znanje« nije nepremostiva.

Unutar tradicionalne definicije znanja nalazi se i uvjet koji se ne pojavljuje eksplicitno među onima koje Lonergan postavlja za znanje. To je istinitost vjerovanja ili suda. Izgleda da je sudu dovoljan status faktički bezuvjetnoga da bi bio znanje. Istinitost je potrebna, ali je uključena u opravdanje. Faktički bezuvjetno se pojavljuje i kao kriterij istine, i kriterij opravdanja.¹⁶ Nadalje, ispunjenje uvjeta

14 Usp. *IN* 768–770; »*Insight: Preface to a Discussion*«, *Collection*, 142–145; »The Future of Thomism«, *Second Collection*, 43–54.; »Aquinas Today: Tradition and Innovation«, *Third Collection: Papers by Bernard J. F. Lonergan*, New York, 1985, 35–54.

15 O problematici faktički bezuvjetnoga usp. D. Renić, »Lonerganov kritički realizam u neoskolastičkom kontekstu«, *Obnovljeni život* 62 (2007): 24.

16 Usp. *IN* 573, 612; *Phenomenology and Logic: The Boston College Lectures on Mathematical Logic and Existentialism*, CWL 18, Toronto, 2001, 73–75.

opravdanja sudova o ispravnosti uvida jasno garantira istinitost tih sudova: »Ako, činjenično, nema daljnjih relevantnih pitanja, onda, činjenično, određeni bi sud bio istinit« (*MT* 191). Konačno, on eksplicitno poistovjećuje stvarno i realno s »potvrđenim« (*IN* 230, 277, 450). Lonergan izgleda drži da ispunjenje uvjeta za faktički bezuvjetno udjeljuje istinitost. Kako? Promotrimo najprije iz bližega njegov model epistemičkog opravdanja.

2. Analiza modela opravdanja

2.1 Uloga reflektivnog razumijevanja

Općenito, reći ćemo da je sud opravdan kad subjekt ima dovoljan razlog da prihvati istinitost iskaza u pitanju. Gotovo spontano formuliramo dovoljne razloge u terminima evidencije. Lonergan, barem u početku, čini isto. Vidjeli smo da on povlači vrlo jasnu granicu između iskaza i suda. Iskaz je misao kao hipoteza, kandidat za utvrđivanje istinitosti. Tek kad se dogodi afirmacija (ne)istinitosti iskaza, nastaje sud, a tek sa sudom ulazimo u područje epistemičkog opravdanja i istinitosti. Iskaz je rezultat direktnog razumijevanja iskustva, odgovor na pitanje »Što je to?« Sud je rezultat reflektivnog razumijevanja iskaza, odgovor na pitanje »Je li to tako?« Za Lonergana su ova dva pitanja kao dvije dimenzije — iz dimenzije značenja, inteligibilnosti, prelazimo u dimenziju istine, bitka. I tu on kaže da je reflektivno razumijevanje ispravno izvršeno onda kada subjekt dohvaća dostatnost evidencije za iskaz o kojem reflektira.¹⁷ Evidencija se ponajprije odnosi na datosti iskustva.

Evidencija je dakle jedan uvjet za opravdanje, ali je li ujedno i dostatan? Lonergan je jasan da nije. Evidencija je nužna za potvrdu propozicijskog sadržaja suda, ali sud nije opravdan samo na temelju datosti. Verifikacija nije isto što iskustvo, niti je sud opravdan samo snagom svoje korespondencije s iskustvom (usp. *IN* 351, 694). Lonergan obično govori o dohvaćanju evidencije kao o »vaganju i odmjeravanju evidencije«¹⁸. To »vaganje« nije stvar same pasivne percepcije datosti, nego subjektivih spoznajnih sposobnosti.

On piše: »Dohvatiti evidenciju kao dostatnu za nastupajući sud znači dohvatiti nastupajući sud kao faktički bezuvjetan. (...) Faktički bezuvjetno uključuje (1) uvjetovano, (2) vezu između uvjetovanoga i uvjeta, i (3) ispunjenje uvjeta.« (*IN* 305) »Uvjetovano« je svaki iskaz kao kandidat za sud. Naša intencionalnost jednostavno traži opravdanje iskaza. Faktički uvjeti su konkretni zahtjevi koje intencionalnost postavlja u određenoj situaciji za opravdanje pojedinog suda. Kad subjekt shvaća da su uvjeti koji omogućuju da hipoteza postane tvrdnja ispunjeni, iskaz postaje faktički bezuvjetan sud. Ako uvjeti nisu dostatno ispunjeni, iskaz će ostati na čekanju ili će biti preformuliran kao moguć ili vjerojatan.

17 Usp. *IN* 304–305; *UB* 112; *MT* 35, 102.

18 Usp. *IN* 304; *UB* 14, 112; *MT* 6, 101.

No tu je i veza između uvjetovanoga i ispunjenja uvjeta. Veza je upravo reflektivno razumijevanje kao čin ili operacija, što uključuje i čin suđenja. Epistemičko opravdanje je funkcija te veze. Sud je utemeljen, verificiran ili opravdan snagom ispravno izvršenoga reflektivnog uvida u ispunjenje uvjeta za sud kao faktički bezuvjetan (usp. *IN* 305, 694). Ključni čimbenik epistemičkog opravdanja je kvaliteta spoznajne operacije, a ne sama empirijska evidencija.

Što se događa u činu reflektivnog razumijevanja? Reflektivno razumijevanje je složena operacija, a Louerganov opis istoga nije manje složen. On piše: »Prije nego se veza između uvjetovanog i uvjeta pojavila u sudu, bila je prisutna u rudimentarnijem stanju u samom spoznajnom procesu.« (*IN* 306) Zatim nastavlja da se veza sastoji od neanalizirane strukture, procedure i zakona koji su imanentni i operativni unutar spoznajnog procesa: »Veza između uvjetovanog i ispunjenja uvjeta je struktura imanentna i operativna unutar spoznajnog procesa. To nije sud. To nije formulirani skup pojmova, kao što je definicija. To je jednostavno način kako se stvar obavlja, procedura unutar spoznajnog polja.« (*IN* 307) Dapače, te procedure funkcioniraju uspješno i prije nego su formulirane. Čak nije i nužno da je veza uvjetovanog i uvjeta eksplicirana niti subjekt ima obvezu objasniti kako je došao do faktički bezuvjetnoga da bi njegov sud bio opravdan. Važno je samo da je reflektivno razumijevanje postignuto ispravno. Čini se da je naša elementarna sigurnost u pouzdanost tih procedura uključena u isti paket. Louergan zatim analizira kako shema faktički bezuvjetnoga funkcionira u raznim vrstama sudova. Reflektivna veza u svakoj vrsti sudova ima nešto specifično, ali uvijek uključuje neke neanalizirane, pretpojmovne procedure i strukture.

Drugi način objašnjavanja kako subjekt dolazi do tih imanentnih normativnih struktura je fenomenologija pitanja za refleksiju: »Je li to tako?« U Louerganovoj filozofiji pitanja nisu prazna. Da budemo precizni, ona su prazne strukture, ali su ipak neke strukture. Želi reći da ona oblikuju materijal koji dohvaćaju. Pitanje za refleksiju već sadrži, »intendira« norme po kojima vrednuje svoj odgovor, premda ne određuje njegov sadržaj. On ovisi o datostima iskustva, a njih subjekt ne stvara, nego otkriva (usp. *IN* 405–407).

Louergan kaže da je reflektivno razumijevanje »gotovo automatska procedura« razuma (*IN* 313). Tu, međutim, ne smijemo previdjeti riječ »gotovo«. Nije riječ o nečemu što je nesvjesno. Subjekt ima intencionalni kontakt sa spomenutim imanentnim strukturama i njihovim normama te može utjecati na ispravnost njihove primjene na konkretnim slučajevima. Budući da je pitanje za refleksiju izraz normativne intelektualne želje, u konačnici toj želji subjekt mora biti vjeran da bi ispravno izvršio proces refleksije. Zato Louergan može reći da »intelekt funkcionira ispravno ukoliko distancirana i nepristrana želja za znanjem dominira spoznajnim operacijama« (*IN* 723). Taj stav odgovornosti prema intelektualnoj želji kasnije dobiva različita imena: kognitivna autentičnost, kognitivna samotranscendencija (samonadilaženje), intelektualno obraćenje.¹⁹

19 Usp. osobito u *MT*; također »Self-transcendence: Intellectual, Moral, Religious«, *Philosophical and Theological Papers 1965–1980*, CWL 17, Toronto, 2004, 313–331.

Loneganovo isticanje subjektive intelektualne odgovornosti u spoznajnom procesu podrazumijeva da subjekt može i treba utjecati na izvedbu spoznajnog procesa. Znači da spontanost sama ne može garantirati epistemičko opravdanje bez subjektive temeljne opcije da slijedi normativnost čiste težnje za znanjem. Je li to u suprotnosti s ranije rečenim? Ne mora biti. U naravi je svake želje da je često svjesna, ali pretpojmovna, i da joj se mehanizmi mogu razumjeti kroz proces eksplicacije i poimanja. Također je u naravi želje da čak i ako je nismo eksplicitno svjesni cijelo vrijeme, ipak smo obavezni kontrolirati njezin utjecaj na našu aktivnost te vjerujemo da se zdrava ljudska bića mogu vježbom osposobiti za takvu kontrolu. Reflektivno razumijevanje u Lonegana je funkcija izvršenja spoznajnih operacija, ali to uključuje određenu — iako ne apsolutnu — epistemičku odgovornost za njihovo izvršenje. Dakle premda objektivizacija spontanih intencionalnih procedura nije nužna za opravdanje faktički bezuvjetnih sudova, temeljna opcija poštivanja normi težnje za znanjem jest.

Loneganovo razlikovanje bližih i daljih kriterija istine potvrđuje isto. Bliži kriterij istine je reflektivno dohvaćanje faktički bezuvjetnoga. Dalji kriterij istine je ispravno razvijanje nepristrane želje za znanjem (usp. *IN* 573). Mislim da »kriterije istine« treba razumjeti kao kriterije opravdanja naše tvrdnje da smo u kognitivnom kontaktu s istinom, ili jednostavno, kriterije znanja. U tom smislu bliži kriterij bi odgovarao onome što često nazivamo objektivnim polom epistemičkog opravdanja, drugim riječima onome što garantira istinovodljivost opravdanja i istinu suda. Dalji kriterij bi odgovarao subjektivnom polu epistemičkog opravdanja, onome koji subjektu daje pravo na znanje s obzirom na sud u pitanju. Kasnije ćemo se vratiti na pitanje kako su bliži i dalji kriterij povezani.

2.2 Neranjivost i vrlina

Dok je element spontanosti i nužnosti istaknut u Loneganovim sudovima o činjenicama (npr. »Dogodio se x «), važnost epistemičke odgovornosti je istaknuta u njegovoj teoriji sudova o ispravnosti uvida (usp. *IN* 308–312). Ovi zadnji imaju utvrditi jesu li osjetne datosti bile uopće korektno shvaćene i je li iskaz o tome korektno formuliran (» x je to i to«). U konkretnim činjeničnim sudovima uvjetovano je propozicija o činjenici, a ispunjenje uvjeta je slaganje s empirijskim datostima. Problem je što se jedan korak u svim vrstama sudova sastoji od uvida i formulacije uvida. Obično smijemo pretpostaviti da smo razumjeli datosti ispravno te nema potrebe da svaki put vrednujemo svaki uvid. Poteškoće počinju kad uočimo da uvijek možemo tražiti bolje razumijevanje i bolju formulaciju uvida, i to se može nastaviti unedogled. Napast je da za opravdanje svake tvrdnje tražimo razumijevanje svega.

I Lonegan smatra da je to napast kojoj treba odoljeti. Njegov kriterij za opravdanje sudova o ispravnosti uvida naziva se neranjivost. Smijemo opravdano tvrditi sud o ispravnosti uvida onda kad je uvid neranjiv, a uvid je neranjiv kad o njegovoj ispravnosti nema daljnjih pripadnih pitanja (usp. *IN* 309, 340). Pitanja su

ono što stimulira uvide i pitanja određuju kad je razumijevanje postignuto. Ali kad smijemo odgovorno prestati postavljati daljnja pitanja?

Nije dovoljno reći da meni ne dolaze daljnja pitanja jer moja težnja za znanjem može biti opstruirana iracionalnim uzrocima. S druge strane, previše bi bilo tražiti isključenje svakoga novog pitanja. Kako postići pravi omjer? Lonergan smatra da je neranjivost uvijek činjenična. »Ako činjenično nema daljnjih pitanja, onda je činjenično uvid neranjiv; ako je činjenično uvjet neranjiv, onda je činjenično sud koji ga odobrava ispravan.« (IN 310) Ali tko može prepoznati je li činjenično neranjivost postignuta? Teret odluke pada na subjekt koji pita, po mogućnosti uz savjetovanje s epistemičkom zajednicom. Kad subjekt odgovorno može tvrditi da je dostatno upoznat s predmetom i da je ovladao problematikom, uvid je neranjiv.

U ovoj točki Lonergan uvodi intelektualne vrline. Poznavanje i vladanje određenim područjem nisu urođeni i ne stječu se preko noći. To su intelektualne vrline, i njihovo stjecanje uključuje druge intelektualne vrline. Lonergan spominje intelektualnu budnost, radoznalost, intelektualnu zrelost, bogato iskustvo rasuđivanja, temperament koji nije ni prenegao ni neodlučan, vrlinu nepristranosti, otvorenost za suradnju s drugim tražiteljima, kao i onu koja ih sve povezuje: vrlinu dobroga suda (usp. IN 311–312). Sve dok je sud o ispravnosti uvida donesen na temelju reflektivnog razumijevanja evidencije koje se zasniva na intelektualnim vrlinama potrebnim za to područje te odgovoran s obzirom na težnju za znanjem, sud u pitanju zaslužuje status znanja. Važnost koju Lonergan daje intelektualnim kvalitetama u funkcioniraju reflektivnog razumijevanja ne završava odjeljkom o ispravnosti uvida. Premda jezik intelektualnih vrlina nije tipičan za njegovu epistemologiju, intelektualne sposobnosti i kvalitete koje imaju značajke vrline pojavljuju se širom njegovih spisa. Nekima je dano ključno mjesto njegove filozofije. Najvažnije su kognitivna autentičnost, kognitivna samotranscendencija, kognitivna samoaproprijacija, objektivnost, mudrost (u *Verbumu*) te kvalitete povezane s transcendentnim zahtjevima (pozornost, inteligencija, razumnost, odgovornost).

2.3 Mjerilo autentičnosti

Na temelju čega Lonergan određuje koje su procedure i svojstva subjekta intelektualno ispravna, autentična ili kreposna, a koja ne? Jedna od vodećih predstavnica responsabilističke vrlinske epistemologije, Linda Zagzebski, predlaže egzemplaristički način određivanja bitnih crta intelektualne vrline. Idealne racionalne kvalitete nadilaze kulture, ali su zastupljene u uzornim pojedincima svih kultura.²⁰ Reliabilističke vrlinske epistemologije radije slijede eksperimentalni put pri

20 Usp. L. Zagzebski, »Ideal Agents and Ideal Observers in Epistemology«, *Epistemology Futures*, ed. S. Hetherington, Oxford, 2006, 145; *Divine Motivation Theory*, Cambridge, 2004, 376–377; *Virtues of the Mind*, 337.

određivanju vrlinskih standarda: usvajamo one sposobnosti koje su se pokazale uspješnima u postizanju istinitih iskaza.²¹

Lonergan traži čvršće uporište za određivanje epistemičkih normi. Epistemičke i logičke norme doista učimo, ali bilo bi nemoguće prepoznati ih kroz učenje da one već nisu u funkciji kroz spontanu normativnu intencionalnost. Epistemičke norme i standardi su u subjektu, a subjekt ih samousvajanjem otkriva kao nešto što ga nadilazi i što je u sebi objektivno. Ne usvajaju se zbog konzekvencijalističkog razloga uspješnosti, nego zato jer se nameću kao deontički transcendentalni zahtjevi. Ako se Lonerganova pozicija spram epistemičke normativnosti može sažeti u jednu rečenicu, to je da je objektivnost autentična subjektivnost.²² Autentičan subjekt je subjekt koji se samonadilazi, onaj koji prepoznaje i prihvaća vodstvo transcendentalnih zahtjeva (usp. *MT* 35, 37, 45).

2.4 *Istinovodljivost opravdanja*

Svaka teorija koja opravdanje utemeljuje na spoznajnim sposobnostima i procesima prije ili kasnije se mora suočiti s pitanjem što te sposobnosti i procese čini pouzdanim vodičima k istini, odnosno kako garantiraju istinu. Descartes je smatrao da je nužno pretpostaviti stvoritelja koji je uskladio razum i stvarnost te tako svijet učinio spoznatljivim. Suvremena evolucionistička epistemologija smatra da je uspjeh evolucijskih procesa dovoljan indikator takvoga sklada.

Lonergan, s jedne strane, nigdje ne kaže da moramo čistom filozofskom ili religijskom vjerom pretpostaviti istinovodljivost naših spoznajnih operacija. Njegova je pozicija da se općenita istinovodljivost naše spoznaje može eksperimentalno potvrditi. S druge strane, eksperiment u pitanju ne znači posudbu božjeg oka na jedan dan. Nije to ni eksperiment našega svakodnevnog opstanka, premda je napredak znanosti ozbiljan indikator istinovodljivosti naše spoznaje. Istinovodljivost spoznaje garantirana je koincidencijom subjektivnog i objektivnog pola opravdanja u intencionalnosti.

Sud koji Lonergan koristi u ključnom eksperimentu uspješnosti u području kategorijalne spoznaje je sud samopotvrđivanja spoznavatelja: »Ja sam konkretno jedinstvo–identitet–cjelina koji izvršava određene spoznajne čine« (*IN* 343), ili jednostavno, »Ja sam spoznavatelj.« Kad su zadovoljeni uvjeti ovog iskaza, nastali sud se ne može konzistentno zanijekati — faktički je bezuvjetan (usp. *IN* 356). Ujedno je to i neranjiv sud ispravnosti uvida jer samorazumijevanje svjesnog subjekta izmiče daljnjim pripadnim pitanjima (usp. *IN* 359).

Ne bih se ovdje želio upuštati u razradu i vrednovanje ovog eksperimenta. Važno je tek da razmotrimo njegovu ulogu u Lonerganovoj teoriji znanja. Lonerga-

21 Usp. E. Sosa, »Reliabilism and Intellectual Virtue«, *Knowledge, Belief, and Character: Readings in Virtue Epistemology*, ed. G. Axtell, Lanham, 2000, 25; »Knowledge and Intellectual Virtue«, *Knowledge in Perspective*, Cambridge, 1991, 225; *Virtue Epistemology*, 23; »The Place of Truth in Epistemology«, *Intellectual Virtue*, eds. M. DePaul — L. Zagzebski, Oxford, 2003, 170–177.

22 Usp. *MT* 104, 265, 292, 352; »Cognitive Structure«, 211.

nov sud samopotvrde spoznavatelja ne bi trebalo brkati s Descartesovim *Cogito, ergo sum*. U srži im je isti uvid, ali Lonergan taj uvid drugačije tumači i koristi ga za drugačiju svrhu. Descartes od tog suda očekuje da bi trebao poslužiti kao temeljno vjerovanje za opravdanje drugih, netemeljnih vjerovanja (premda se to očekivanje neće ostvariti). Lonergan ga ne koristi za utemeljenje drugih sudova po deduktivnoj ili kauzalnoj vezi niti mu pridaje snagu da to može učiniti. Za razliku od *cogito*, sud samopotvrde spoznavatelja nije očit temeljni sud kojemu ne bi trebala procedura reflektivnog razumijevanja za utemeljenje. Nije ni nužan sud. To je samo jedan činjenični sud, utemeljen na reflektivnom razumijevanju datosti unutarnjeg iskustva samosvijesti (usp. *IN* 353). On je privilegirani, ali samo zato što su empirijski podaci uvijek pri ruci kad god trebamo njegovu verifikaciju. To je samo jedan činjenični sud koji se pokazao zgodnim da činjenično potvrdi da ljudska spoznaja radi na onakav način kako je to Lonergan opisao te da i drugi sudovi koji slijede jednaku proceduru mogu biti smatrani znanjem.

Osobno se ne bih usudio tvrditi da je sam uspjeh suda samopotvrde spoznavatelja dovoljan za Lonerganovo utemeljenje istinovodljivosti ljudske spoznaje. Sam Lonergan također ima potrebu objasniti njegovu metafizičku pozadinu. Ona se nalazi u metafizički identiteta spoznaje i bitka — izomorfizma strukture spoznaje i strukture bitka — koju Lonergan preuzima iz svoje aristotelovske i tomističke baštine. Lonergan ne tvrdi postojanje tog izomorfizma zato jer zgodno objašnjava naša svakodnevna zdravorazumska vjerovanja. On tvrdi da je izomorfizam transcendentni zahtjev čitave intencionalnosti i da je dokazan a posteriori kroz intencionalnu analizu, i ključno kroz transcendentnu spoznaju pretpojma bitka. On piše: »Samo–korigirajući proces učenja opipljivo se približava limitu.« (*IN* 328) Limit je ideal totalnosti istinitih sudova koji heuristički anticipiramo u pretpojmu bitka. Možemo prepoznati da znanost, premda ne postiže cjelovitu istinu, ipak »konvergira istini« upravo zbog heurističke anticipacije strukture limita kroz dohvaćanje pretpojma bitka. Budući da anticipiramo strukturu limita, možemo prepoznati kad smo na pravom putu k njemu. Ne znamo što točno limit uključuje, ali imamo određenu izvjesnost da mu se približavamo.

3. Kontekstualizacija teorije opravdanja

3.1 Fundacionalizam u širem i užem smislu

Koja je Lonerganova pozicija u debati između fundacionalizma i nefundacionalizma? Ulf Jonsson razlikuje fundacionalizam u širem i u užem smislu. Tvrdi da je Lonergan fundacionalist u prvom, ali ne u drugom smislu, i s tim se slažem.²³ Fundacionalizam u širem smislu je opći pristup epistemologiji, ili filozofiji općenito, koji tvrdi da postoji univerzalna baza za znanje i da nam je ta baza nužna za izbjegavanje relativizma i skepticizma. Najistaknutiji suparnici takvog fundacio-

23 Usp. U. Jonsson, *Foundations for Knowledge of God: Bernard Lonergan and the Challenge from Antifoundationalism*, Frankfurt am Main, 1999, 238, 315.

nalizma su epistemički pragmatizam i dekonstruktivizam. Ono što Jonsson naziva fundacionalizmom u užem smislu je epistemološka teorija koja, ukratko, tvrdi da je znanje vjerovanje koje je opravdano određenim temeljnim vjerovanjima koja su samoopravdana ili im ne treba opravdanje. U epistemologiji mu je uobičajeni suparnik koherentizam (iako postoje različite varijante povezivanja tih dvaju modela opravdanja).

U Lonerganovoj filozofiji postoje elementi po kojima se ona razlikuje od tradicionalnog realizma novovjekovne filozofije. Njegova filozofija znanosti, na primjer, oslanja se prilično na filozofske implikacije kvantne teorije. S te pozicije on kritizira klasični mehanicistički redukcionizam i determinizam. Pod tim vidom njegova je teorija falibilistička: znanje se postiže samopopravljivim procesom učenja.²⁴ Dapače, moramo učiti ne samo zbog ograničenosti našeg razuma nego i zato što svemir kao cjelina nije zatvoren i stabilan sustav (usp. *IN* 149–151, 157–161). Nemamo čak ni garanciju da neće biti promjena u prirodi ljudskog razuma (usp. *IN* 359).

Zbog ovakvih i sličnih izjava neki su komentatori pokušali Lonerganovu filozofiju interpretirati u antirealističkom ključu.²⁵ Takve interpretacije, čini se, ipak pretjerano zaoštravaju njegov stav. Lonergan jasno u glavnim djelima ide za univerzalnim, intersubjektivnim, transcendentnim, transkulturnim principima epistemičkog i metafizičkog realizma koji će biti baza njegovu istraživanju. Dok ističe *de facto* ograničenja ljudskog razvitka, on je »daleko od bilo kakvog ustupka iracionalizmu« te isključuje svaku radikalnu reviziju (*IN* 755, usp. *IN* 359). Svijet i znanje su u trajnom razvitku, ali on je uvjeren da je taj razvitak razumljiv. Lonergan je kritički realist, ali još uvijek realist. Kaže: »Postoji stijena na kojoj možemo graditi... Stijena je subjekt u svojoj svjesnoj neobjektiviranoj pozornosti, inteligenciji, razumnosti, odgovornosti. Cilj napora objektiviranja subjekta i njegovih svjesnih operacija jest da s time počnemo učiti što su one i da one postoje« (*MT* 19–20).

Ovaj citat jasno ilustrira kakav je Lonergan fundacionalist. Fundacionalist u širem smislu tvrdi da vjerovanje treba i može biti opravdano. Lonergan se slaže: »postoji stijena«. Fundacionalizam u užem smislu tvrdi da je znanje opravdano po temeljnim vjerovanjima. Lonergan se ne slaže: »stijena« je subjekt, a ne temeljna vjerovanja. Prema Lonerganovoj teoriji, sudovi nisu opravdani — barem ne dostatno — po percepciji ili racionalnoj intuiciji, i još manje po nekom temeljnom sudu. Posljednja instancija epistemičkog opravdanja je ispravna izvedba spoznajnih operacija, tj. ona koja je u skladu sa zahtjevima neograničene i nepristrane želje za znanjem. Konačno, epistemičko opravdanje, i u objektivnom i subjektiv-

24 Usp. Philipp Fluri, *Einsicht in Insight. Bernard J. F. Lonergans kritisch–realistische Wissenschafts– und Erkenntnistheorie*, Frankfurt am Main, 1988, 141–143.

25 Usp. D. Tracy, »The Uneasy Alliance Reconciled: Catholic Theological Method, Modernity, and Postmodernity«, *Theological Studies* 50 (1989): 566–567; R. McKinney, »Deconstructing Lonergan«, *International Philosophical Quarterly* 31 (1991): 81–93; Beards, Andrew. »Anti–Realism and Critical Realism: Dummett and Lonergan«, *Downside Review* 113 (1995): 119–155; F. Lawrence, »Lonergan, the Integral Postmodern?« *Method: Journal of Lonergan Studies* 18 (2000): 95–122.

nom polu, je funkcija subjekta koji samonadilaženjem pred krajnjom motivacijom intelektualne težnje teži za autentičnošću.

3.2 Koherencija

Koherentistička teorija opravdanja drži da je vjerovanje opravdano ako se konzistentno uklapa u skup drugih, međusobno koherentnih vjerovanja, koje subjekt već prihvaća. Postoji mnoštvo stavova spram toga kako koherenciju razumjeti i koliko treba biti široka. Svi su oni za nas irelevantni jer Lonergan nigdje ne daje do znanja da bi epistemičko opravdanje bilo u odnosu među vjerovanjima. Mislim da je koherentizam pogrešan smjer za interpretaciju njegova modela opravdanja. Da parafraziram Ernesta Sosu, Lonerganov model opravdanja nije niti piramida, niti splav.

Istina, Lonerganova teorija nastanka pojmova može se interpretirati kao koherentistička teorija pojmova, ali to nije naša tema. Mogli bismo očekivati da bi netko upotrijebio neki oblik koherentizma u opravdanju njegove teorije suda o ispravnosti uvida. Lonergan to ne čini. Neranjivost uvida utemeljio je na intelektualnim vrlinama subjekta koji sudi.

3.3 Spoznajne sposobnosti i procesi

Reliabilizam drži da su vjerovanja opravdana samo ako su rezultat pouzdanih spoznajnih sposobnosti ili procesa. Slažem se s Jonssonom, ponovno, da je Lonerganova teorija opravdanja bliska reliabilizmu.²⁶ Jonsson, međutim, smatra da Lonergan ne može biti reliabilist jer je reliabilizam općenito eksternalistička teorija opravdanja. Internalizam tvrdi da elementi opravdanja moraju biti dostupni subjektovoj svijesti. Eksternalizam, naprotiv, ne drži da razlozi opravdanja moraju biti subjektu izravno dostupni u svijesti, pa obično ne pridaje središnju važnost subjektovoj epistemičkoj odgovornosti u opravdanju. Lonergan prečesto govori o odgovornosti pred težnjom za znanjem da bi bio eksternalist. Jonsson zato Lonerganovu poziciju naziva »intencionalnim operacionalizmom«.²⁷

Bojim se da taj izraz, kao i bilo koja nova kovanica, neće biti od velike pomoći projektu kontekstualizacije Lonerganove epistemologije. Počet ću klasificirajući Lonergana kao reliabilista — neke vrste. Iz onoga što smo dosad vidjeli, ne bi trebalo biti dvojbe o tome da Lonergan smješta funkcije epistemičkog opravdanja u spoznajne operacije i dispozicije subjekta. Ostaje ipak pitanje je li njegova teorija internalistička ili eksternalistička. Čisto eksternalistička interpretacija njegove teorije znanja nije dopustiva. Možda bi se čak trebalo zamjeriti Lonerganu što ne posvećuje dovoljno pozornosti nesvjesnoj strani spoznajnih procesa. Internalist je u tolikom stupnju da ne smatra znanjem vjerovanje na bazi svjedočanstva, nego samo ono postignuto izravnom osobnom istragom (usp. *IN* 452), što je po mnogim

26 Usp. Jonsson, *Foundations for Knowledge of God*, 311.

27 Jonsson, *Foundations for Knowledge of God*, 312.

kriterijima prestrogo. Ipak, Lonerganova je verzija internalizma zanimljivija od onih na koje smo navikli.

Valja primijetiti da Lonerganov internalizam ne zahtijeva da norme i standardi intencionalnosti niti pouzdanost spoznaje budu eksplicitno spoznati da bi znanje bilo opravdano. Nije jasno ni u kojem stupnju oni »rudimentarni, gotovo automatski« procesi, koji su relevantni za opravdanje, mogu uopće postati eksplicitni. Kako kaže Garrett Barden, »inteligencija, racionalnost, razumnost i odgovornost ne postaju temelji time što su znani; oni su temelji time što su izvršeni«. ²⁸ Da bi bila opravdana u tvrdnji da zna, osoba ne smije biti potpuno nesvjesna razloga zašto je sud donijela na način kako ga je donijela, ali ne mora biti ni sposobna objektivirati ih. Mora ipak biti epistemički odgovorna u tvrdnji suda s obzirom na vjernost intelektualnoj želji. Bez samonadilaženja, implicitnog ili eksplicitnog, ali u svakom slučaju odgovornog, osoba ne može biti objektivan, razuman i stoga opravdan spoznavatelj.

Naravno, možemo pitati i je li distinkcija internalizam — eksternalizam primjerena za transcendentalne argumente. Transcendentalni zahtjevi su istodobno interni i eksterni svijesti. Interni su jer je jedini način kako ih subjekt može spoznati manje ili više svjesna intencija. Eksterni su jer izmiču punoj objektivaciji. Koначno, reliabilizam i internalizam ne moraju biti nepomirljivi. ²⁹

3.4 Lonergan kao responsabilist

Može li se Lonerganova epistemologija kategorizirati kao vrlinska? Čini se da bi to priječile neke poteškoće. Prvo, Lonergan govori o operacijama, procesima i procedurama daleko više nego o intelektualnim sposobnostima i karakternim crtama. Ne bi li bilo bolje interpretirati ga kao procesni reliabilizam? Mislim da smo već razriješili tu dvojbu. Više od spoznajnih operacija Lonergan ističe ulogu subjekta i njegov utjecaj na izvršenje operacija. Lonerganova epistemologija nije operacijska niti procesna, nego subjektocentrična.

Mogu li se mehanizmi kako subjekt kontrolira spoznajne procedure označiti kao intelektualne vrline? Kognitivna samotranscendencija npr. izgleda kao svojstvo određenih čina, a ne kao svojstvo osobe. Ipak, ja sam uvjeren u suprotno. Vidjeli smo da Lonergan pridaje eksplicitnu važnost intelektualnim vrlinama u kontekstu sudova o ispravnosti uvida, ali to nije sve. Spoznajna autentičnost, spoznajna samotranscendencija, objektivnost, mudrost, pozornost, inteligencija, razumnost, odgovornost itd., sve imaju toliko značajki intelektualnih vrlina da ih je najbolje razumjeti takvima. Mudrost, pozornost, inteligencija, razumnost i (epi-

28 G. Barden, »Insight and Mirrors«, *Method: Journal of Lonergan Studies* 4 (1986): 100.

29 Usp. M. Steup, »Internalist Reliabilism«, *Philosophical Issues* 14 (2004): 403–425; Zagzebski, *Virtue of Mind*, 329–334. Zanimljivo, na sličan problem nailaze i autori koji pokušavaju rekonstruirati teoriju opravdanja Tome Akvinskoga. Usp. S. McDonald, »Theory of Knowledge«, *Cambridge Companion to Aquinas*, eds. N. Kretzmann — E. Stump, Cambridge, 1993, 187; T. Hibbs, »Aquinas, Virtue, and Recent Epistemology«, *Review of Metaphysics* 52 (1999): 580; E. Stump, *Aquinas*, London, 2003, 235.

stemička) odgovornost obično se nalaze na tradicionalnim popisima intelektualnih vrlina. Za kognitivnu autentičnost Lonergan sam upotrebljava jezik vrline.³⁰ S obzirom na spoznajnu samoaproprijaciju, to je proces koji traži ispravnu motivaciju, i to ostavlja trajan učinak na osobu. Mijenja je tako da ona postaje progresivno sve više i habitualno samousvojena na dulji rok. Isto se događa u dinamici samonadilaženja. Koliko god je ona kvaliteta jednoga čina ili skupa čina, toliko je i stav i motivacija koja mijenja osobu te teži tome da postane *habitus*.³¹

Lonergan redovito opisuje kognitivnu autentičnost, samousvajanje i samonadilaženje kao dinamična stanja koja se trebaju razviti do stupnja zrelosti. Oni su prirodne predispozicije i sposobnosti, ali njihovo ispravno funkcioniranje u velikoj mjeri ovisi o subjektovu samoodgoju. Proces počinje u djetinjstvu (Lonergan kaže u dobi od tri do šest godina, usp. *MT* 121) i traži određeno ulaganje napora. No kao i kod svih vrlina, vjernost čistoj težnji za znanjem postaje spontanija — navika autentičnoga intelektualnog života.

Zapravo, stvorili bismo nepotrebne poteškoće za Lonerganovu epistemologiju ako spomenute kvalitete ne bismo protumačili kao stabilne kreposne značajke. Budući da se dijelom izvode spontano, procedure reflektivnog razumijevanja traže stabilne habitualne značajke koje će jamčiti njihovu ispravnost čak i kad subjekt nije izravno svjestan svakog koraka izvedbe. Ako pretpostavimo da subjekt svaki put mora početi proces razlučivanja i primjene od nule, namećemo mu suvišan teret.

Zaključak

U ovom radu ponudio sam analizu i rekonstrukciju Lonerganove epistemologije u terminima suvremenih analitičkih teorija znanja i opravdanja. Utvrdio sam da definicija koja je u podlozi Lonerganova pojma znanja u glavnim crtama odgovara definicijama koje su u suvremenoj uporabi. Znanje se u njega može definirati kao sud koji se temelji na reflektivnom dohvaćanju (ili uvidu) faktički bezuvjetnoga. Reflektivno dohvaćanje faktički bezuvjetnoga je razumijevanje da su uvjeti opravdanja suda ispunjeni u skladu s normama koje su svojstvene čistoj težnji za znanjem. Te norme proistječu iz transcendentalnoga pojma bitka, koji je također svojstven — premda netematski — težnji za znanjem. To je točka u kojoj se događa izomorfizam, ili identitet, između spoznajnoga i ontičkoga reda.

Refleksivno razumijevanje je funkcija izvedbe spoznajnih operacija koja kombinira: (a) elemente spontane istinovodljivosti operacija utemeljene na heurističkoj anticipaciji transcendentalnoga pojma bitka s (b) epistemičkom odgovornošću za izvedbu istih operacija s obzirom na poštivanje normativnosti čiste težnje za

30 Usp. *MT* 35, 41; *IN* 723; »*Insight Revisited*«, *Second Collection*, 277.

31 Lonergan piše: »Ako ovu želju [za znanjem] valja očuvati u njezinoj čistoći, ako ne smije trpjeti od konkurencije navezanih i pristranih želja čovjekove osjetilnosti i intersubjektivnosti, ako je ne smiju nadvladati racionalizacije volje, onda je treba pomoći, podržati, ojačati promišljenom odlukom i habitualnim određenjem same volje (*IN* 723).

znanjem. Ključni čimbenik epistemičkog opravdanja u Lonerganovoj teoriji suda je kvaliteta spoznajnih operacija, a ne empirijska evidencija niti povezanost među sudovima. Kvaliteta izvedbe spoznajnih operacija ovisi, u konačnici, o kreposnim dispozicijama i karakternim crtama subjekta, koje Lonergan naziva kognitivnom autentičnošću, kognitivnom samotranscendencijom, kognitivnom samoaproprijacijom. Nema jamstva objektivnosti, i stoga pouzdanosti spoznajnih operacija bez uključenja odgovorne subjektivnosti. Autentična ili kreposna subjektivnost je nužna za ispravnu izvedbu reflektivnog razumijevanja te zato nužan uvjet za znanje. Pouzdanost dinamizma koju garantira dohvaćanje pretpojma bitka kroz težnju za znanjem je drugi uvjet za znanje. Zajedno su dovoljan uvjet za znanje.

Kao glavnu značajku vrlinske epistemologije, i reliabilističke, i responsabilističke, John Greco navodi »da nastoje razumjeti normativne vlastitosti vjerovanja u terminima normativnih vlastitosti spoznajnih agenata«. ³² Vjerujem da sam pokazao da je to i Lonerganova pozicija. Je li njegova pozicija bliža vrlinskom reliabilizmu ili responsabilizmu? Ta dva pravca razlikuju se najjasnije u viđenju jesu li intelektualne vrline ujedno i moralne vrline, odnosno koju važnost pridaju epistemičkoj odgovornosti. Da bismo odgovorili do kraja na to pitanje, trebali bismo još prostudirati Lonerganov metaepistemološki model epistemičke normativnosti, tj. općenit odnos između etike i epistemologije u njegovoj teoriji opravdanja. Za očekivati je da bi nas to istraživanje dovelo do zaključka o jedinstvenom izvoru normativnosti i za specifično moralni i za intelektualni život u Lonerganovoj filozofiji. No i bez toga je jasno da epistemička odgovornost ima izuzetnu važnost u njegovu sustavu, kao i da njegov model znanja redovito uključuje refleksiju te životinjsko znanje ne bi ni nazvao znanjem (spoznaja da, ali znanje ne). Sve to indicira bliskost Lonerganova modela znanja i opravdanja vrlinskom responsabilizmu. Ako tražimo smjernice kamo smjestiti Lonerganov model epistemičkog opravdanja, nadam se da sam pokazao da to neće biti ni fundacionalizam, ni koherentizam, ni eksteralistički reliabilizam, nego vrlinski responsabilizam.

Lonerganova epistemologija razlikuje se od one Linde Zagzebski u važnoj točki — kako spoznajemo koje su intelektualne značajke kreposne. Umjesto povijesno–kulturnog egzemplarizma, Lonergan za njih traži transcendentalno utemeljenje. Daljnje vrednovanje uspješnosti njegovih epistemoloških rješenja bitno ovisi o valjanosti transcendentalnog utemeljenja istinovodljivosti spoznaje kakvo predlaže. To je, dakako, tema za daljnje proučavanje.

32 Greco, *Achieving Knowledge*, 42.

Lonergan's Epistemology in an Analytical Context

Dalibor Renić*

Summary

In this essay the author analyses Bernard Lonergan's theory of knowledge with the aim of its reconstruction and contextualization in terms of contemporary analytical epistemology. According to Lonergan's model of epistemic justification, justification is a function of the reflective understanding of the virtually unconditional. At the centre of justification is the authentic subject. Authenticity is defined by the relationship between epistemic responsibility and self-transcendence driven by the pure desire to know, or rather by the normativity which is inherent to that desire. This subjective pole of justification is at the same time the basis for understanding the objective pole, i. e. the reliability of cognitive operations in warranting the truth of beliefs, and that happens through the transcendental notion of being which is grasped as the heuristic limit of the desire to know. Thus Lonergan, through the subject's virtuous dispositions, makes the connection between the successful acquisition of knowledge and individual merit in the acquisition of knowledge. The article suggests that Lonergan's epistemology is best understood as a form of responsibilist virtue epistemology.

Key words: Bernard Lonergan, virtue epistemology, intellectual virtues, epistemic responsibility, transcendental method

* Dr. sc. Dalibor Renić, Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Jordano-
vac 110, p. p. 169, 10 001 Zagreb, Croatia. E-mail: drenic@ffdi.hr